

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za sociologiju

Diplomski rad

**Analiza diskursa udžbenika iz sociologije za srednje škole:
Feministička perspektiva**

Studentica: Natalija Jagić

Mentor: Zvonimir Bošnjak

Mjesto i datum predaje: Zagreb, studeni 2016.

1.	Uvod	1
2.	Položaj žena u suvremenom hrvatskom društvu	2
2. 1.	Položaj žena na tržištu rada	2
2. 2.	Položaj žena u znanosti.....	4
2. 3.	Seksualno i obiteljsko nasilje nad ženama	4
3.	Tri vala feminizma, njihov razvoj i preplitanje.....	5
4.	Ideologije u obrazovnim politikama	8
4. 1.	Globalna razina.....	8
4. 2.	Patrijarhat.....	10
4. 3.	Opće strategije na nacionalnoj razini.....	11
4. 4.	Predmetne strategije na nacionalnoj razini.....	12
5.	Metodologija	13
6.	Analiza diskursa udžbenika.....	15
6. 1.	Analiza grafičke strukture	16
6. 2.	Analiza na morfološkoj razini	16
6. 3.	Analiza diskursa udžbenika po poglavljima.....	17
6.3.1.	Sociologija: znanost o društvu i Nastanak i razvoj sociologije	17
6.3.2.	Kultura i društvo	19
6.3.3.	Socijalizacija i identitet.....	19
6.3.4.	Društvene nejednakosti i stratifikacija.....	21
6.3.5.	Obitelj i škola.....	23
6.3.6.	Moć i politika.....	24
6.3.7.	Rad i Ekonomija	25
6.3.8.	Društvene promjene: stanovništvo, urbanizacija, ekologija	25
6.3.9.	Znanost, metode istraživanja i teorije znanosti.....	26
6. 4.	Razlike u odnosu na prvo izdanje.....	26
7.	Rasprava	26

8.	Zaključak	31
9.	Literatura	32
10.	Sažetak	35
11.	Summary	35

1. Uvod

U ovome radu analiziramo diskurs udžbenika za srednje škole Nenada Fanuka *Sociologija*. Za bolje razumijevanje izrečenog samoj analizi prethodi pregled povijesti feminizma i povijest obrazovanja žena. Navodimo i aktualne strategije u obrazovnim politikama koje prethodno kontekstualiziramo opisom hrvatskoga društva i to u pogledu položaja žena u znanosti, položaja žena na tržištu rada te teme seksualnog nasilja. Time želimo pokazati nerazmjer stvarnog patrijarhalnog stanja i ciljnog stanja rodne ravnopravnosti. Zatim obrađujemo ideologije koje djeluju kroz obrazovanje, s naglaskom na ideologiju patrijarhata. Isto tako prije analize obrađujemo relevantne koncepte poput moći, ideologije i patrijarhata. Analiza diskursa provodi se kroz izdvojena poglavlja te joj se prilaže primjerena feministička kritika. Prati ju analiza grafičke i morfološke strukture udžbenika. Želimo pokazati kako je sociologiji samoj feministička kritika i više nego potrebna, a analogno tome potrebna je i ovakvim udžbenicima preglednog tipa. Udžbenik zatim kategoriziramo u jednu od tri kategorije s obzirom na način implementacije feminističke perspektive u vlastiti sadržaj: tip udžbenika separacije, integracije ili rekonceptualizacije. U raspravi po analizi se prezentiraju rezultati analize te im supostavljamo rezultate rada Branislave Baranović u kojem ona analizira rodnu osjetljivost čitanki iz književnosti za osnovnoškolsko obrazovanje u Hrvatskoj. Komparacijom rezultata želimo dobiti validnost i znanstvenu legitimnost.

Tema ovog rada nametnula se sama po sebi. S obzirom da smo rođene u Hrvatskoj, te ovdje živimo kao žene i pripadnice LGBTIQ zajednice, neizbježno nam je bilo kroz život primjećivati patrijarhalne obrasce, kako u ponašanju pojedinaca tako i u institucionalnim strukturama. Također nam je neizbježno bilo za primijetiti posljedice takve ideologije koja prožima cijelo društvo, a koje kulminiraju u obliku strukturnog ili seksualnog nasilja nad ženama. U naslovu rada koristimo izraz *feministička perspektiva* umjesto *feminističke perspektive*, sa sviješću kako nema jedne objedinjene feminističke perspektive koju bi iznjedrila povijest. Izraz u jednini koristimo zato što terminom feministička perspektiva želimo uz teorijski ulaz u rad obuhvatiti i analitički obrazac kojim se služimo u analizi udžbenika. Sintagma feministička perspektiva tako je u primjeru postaje analitički obrazac, a analiza diskursa kao glavno metodološko oruđe razrada spomenutog analitičkog obrasca. Feministička perspektiva kao analitički obrazac tako ujedinjuje većinu značajki suvremenih feminističkih perspektiva, o kojima

će biti riječi u zasebnom poglavlju. Kako bismo dodatno oslikale feminističku perspektivu, nakon pregleda situacije u hrvatskom društvu dajemo pregled povijesti feminizma te objašnjavamo što feminizam znači za nas osobno.

2. Položaj žena u suvremenom hrvatskom društvu

U ovome dijelu rada govorimo o kontekstu hrvatskog društva, i to o stanju na tržištu rada, o stanju u znanosti te o temi seksualnog nasilja kao najtežeg oblika nasilja nad ženama. Ukoliko želimo stvoriti tolerantne, solidarne i odgovorne građane koji su osjetljivi na sve nejednakosti, pa tako i na rodne nejednakosti, trebamo napraviti pomak u svim područjima obrazovnog sistema, pa tako i u sociologiji. Smatramo kako se problemi obrađivani u ovom radu izravno odnose na populaciju srednjoškolaca, a ukoliko njih ne upoznamo s najbitnijim društvenim kritikama oni će biti zakinuti za važne kognitivne obrasce koji su temelj ovakvoj društvenoj kritici. Stava smo da o rodnoj nejednakosti kao temeljnom obliku nejednakosti učenici trebaju učiti jer osviještenost pretpostavka za bilo kakvu promjenu.

2. 1. Položaj žena na tržištu rada

Branka Galić navodi tri manifestna oblika izražavanja rodne diskriminacije: neposrednu, posrednu i sustavnu. „Prva podrazumijeva nepovoljan tretman osobe ili grupe, druga se odnosi na primjenu neutralnih propisa ili mjera s negativnim učinkom za diskriminirane grupe, dok treća obuhvaća društvene i kulturne vrijednosti i norme“ (Galić 2010:157). Sva tri oblika danas je moguće prepoznati u hrvatskom društvu. U istraživanju provedenom 2010. godine prof. Galić upućuje na blagu radikalizaciju tradicionalnog seksizma u Hrvatskoj. U istraživanju seksističkog diskursa rodnog identiteta, prof. Galić zaključuje kako je hrvatska populacija, a pogotovo njezin muški, stariji i niže obrazovani dio – populacija „koja u svijesti rigidnije njeguje osebnostne tradicionalne i moderne seksizme“ (ibid).

Diskriminacija na temelju pripadnosti rodu najbolje se ocrta na primjeru ženskog rada i nezaposlenosti. Osim gore navedene studije Katarine Prpić spomenule bismo i recentniju studiju *Stakleni strop – položaj žena u sustavu znanosti* Mirjane Nedović, Darije Ivanković i Dušanke Mišćević. Proučavanjem sastavnica Osječkog sveučilišta istraživačice navode kako su na deset od jedanaest fakulteta dekani muškarci, a na samo jednom mjestu je žena (Nedović, Ivanković i Mišćević 2015).

Takvi podaci korespondiraju podacima istraživanja koja se provode globalno, a proučavaju fenomen *staklenog stropa*, pojma koji se koristi kada se govori o sprječavanju napredovanja žena na više hijerarhijske razine na radnom mjestu (Nedović, Ivanković i Mišćević 2015:91).

U istraživanju žena na tržištu rada iz 2011. godine navode se dvije glavne prepreke ravnopravnom sudjelovanju žena u svijetu rada. Prve su praktične i odnose se na dostupnost povoljne brige o djeci i fleksibilnog radnog vremena, a druge su kulturalne prepreke koje se oslanjaju na neformalne mreže iz kojih su žene isključene, neprihvatanje žena na nadređenim pozicijama i radna kultura u kojoj se žene destimuliraju. U istraživanju su izneseni podaci Hrvatskog zavoda za zapošljavanje u kojima stoji da je 2010. godine stopa zaposlenosti iznosila 59,5% kod muškaraca i 48,8% kod žena te da Hrvatska u usporedbi sa stopom u Europskoj uniji ima znatno nižu stopu zaposlenosti žena. Navodi se kako žene većinom i dalje obavljaju neplaćene poslove u kućanstvu, a u poslovima koji se plaćaju prednjače u poslovima vezanih uz brigu i njegu, poslovima na pola radnog vremena te poslovima koji traže niži stupanj vještina. Navodi se kako su žene ispodprosječno zastupljene u poslovima u sektoru znanosti, tehnologije i inženjerstva (Hagl et al. 2011).

Hrvatsko zakonodavstvo kroz Nacionalnu politiku za promicanje ravnopravnosti spolova iz 2006. godine deklarativno podupire uspostavljanje stvarne ravnopravnosti spolova. Tako su među ostalima kao prioriteti definirani: uvođenje rodno osjetljivog obrazovanja u nastavne planove i programe, ekonomsko osnaživanje žena, suzbijanje nasilja nad ženama, jačanje medijske podrške ravnopravnosti spolova, usklađivanje privatnog i profesionalnog života te jačanje civilnog društva. (NN br 114/06). No čak i s takvim zakonodavnim okvirom danas žene imaju u prosjeku nižu plaću od muškaraca (Hagl et al. 2011). Rodna diskriminacija je jača u zanimanjima s nižim stupnjem obrazovanja i nižom razinom vještina. U prethodno spomenutom istraživanju o položaju žena na tržištu rada navodi se kako je pristup žena zapošljavanju otežan zbog percepcije poslodavaca da žene imaju obiteljske obaveze (ibid.).

2. 2. Položaj žena u znanosti

Katarina Prpić se u studiji Marginalne grupe u znanosti pita zašto je kroz dvadeset godina do pisanja studije, u kojima se uvećao broj visokoobrazovanih žena, a znanstveni kadar čak utrostručio, rast udjela žena u istraživačkim projektima bio skroman. Od 1973. do 1985. godine žene se dvostruko sporije promoviraju, manje se bave rukovodilačkim poslovima, manja im je znanstvena produktivnost, manje su učlanjene u redakcije i savjete. Autorica zaključuje da je znanstvena djelatnost u prevelikoj mjeri gerontokratska, meritokratska i maskulinokratska¹ (Prpić 1989). Definiciju marginalnih skupina preuzima od Roberta Parka, koji ih označava kao sve grupe unutar šire zajednice koje nemaju utjecaja na osnovne društvene procese i odluke (Prpić 1989:102). Takva znanstvena kultura žene ne vidi prikladnima za znanstvenu karijeru, daje ženama do znanja da su manje sposobne od muškaraca te tako diskriminira žene u znanstvenoj zajednici. To je primjer seksizama u obliku društvenog fenomena diskriminacije ili segregacije neke grupe na temelju pripadnosti rodu u hrvatskom društvu i danas, a može se primijeniti i van akademske zajednice.

2. 3. Seksualno i obiteljsko nasilje nad ženama

Ivana Radačić u svom istraživanju *Seksualno nasilje: mitovi, stereotipi i pravni sustav* kritički analizira zakone i noviju sudsku praksu u području seksualnog nasilja u Hrvatskoj u razdoblju od četiri i pol godine. Autorica navodi kako su žrtve seksualnog nasilja najčešće žene, a počinitelji najčešće muškarci. Najveća zamjerka Kaznenom zakonu iz 2011. godine jest što je u njemu silovanje i dalje definirano prema mitu o *pravom silovanju*, koji nalaže da je silovanje čin u kojem nepoznata osoba napada žrtvu koja se pritom silovito i bez prekida brani. Od siječnja 2008. godine do lipnja 2012. godine autorica je istraživala slučajeve na četiri najveća županijska suda u Hrvatskoj. U tom razdoblju šezdeset i četiri slučaja bila su pravomoćno okončana. Analiza je pokazala kako su oštećene stranke najčešće poznavale optuženike. Većina sporova završila je osuđujućom presudom, a oslobađajuće presude odnosile su se na slučajeve u kojima su optuženi bili intimni partneri žrtava. Prosječna kazna za optužene bila je 3,6 godina, što je po autoričinom mišljenju blaga kazna. Kao problem navodi se odbijanje

¹ Pojmovi se odnose na značajke osoba u kojima je velika koncentracija moći. Gerontokratsko implicira koncentraciju moći kod onih stariji, meritokratsko implicira raspodjelu moći po kriteriju vještina i zasluga, dok maskulinokratsko implicira koncentraciju moći kod osoba muškog roda.

sudova da označe silovanje kao mizoginični² zločin, a ne kao zločin patološke prirode, čime se podupire patrijarhalni model u kojem muškarci vide žene kao objekte. Kao lošu praksu navodi česta ispitivanja oštećenih o seksualnom ponašanju i odnosu s optuženikom, koja za svrhu imaju dokazivanje dobrovoljnosti seksualnog odnosa. Ona su traumatična za žrtve i podupiru stereotipne norme seksualnog ponašanja žena. Za počinitelje se kao olakotna okolnost uzimala ljubomora, a kao otegotna djevičanstvo žrtve. Autorica za kraj ističe da nije dovoljno samo dorađivati kaznene zakone, već i djelovati kroz obrazovanje jer se promjena stavova koji održavaju mitove o silovanju i podizanje rodne osviještenosti u društvu može postići jedino kroz obrazovanje. (Radačić 2014). U ovome bismo dijelu također spomenule i obiteljsko nasilje, koje se ne mora manifestirati kao seksualno nasilje već i kao fizičko i psihološko nasilje i to ne samo od partnera već i od roditelja i uže ili šire obitelji. Unazad deset godina tristo su žena ubili muževi, partneri ili članovi obitelji (B.V 2014). Neslužbeni su podaci kako je svaka treća žena u Hrvatskoj proživjela neki oblik obiteljskog nasilja (R.I. 2013).

S gore navedenim primjerima želimo ilustrirati kako je položaj žena u Hrvatskoj, bilo to na radnom mjestu, u visokoobrazovnom sustavu ili u obitelji, izrazito nepovoljan. Žene su najčešće žrtve obiteljskog nasilja, ne napreduju na više hijerarhijske razine na radnom mjestu, više su nezaposlene od muškaraca, imaju nižu plaću od muškaraca te su diskriminirane na osnovi roda već u obrazovnom sustavu. Takav odnos moći u društvu mogle bismo okarakterizirati seksističkim. Seksizam u užem smislu je „skup vjerovanja i djelovanja koja privilegiraju muškarce u odnosu na žene te podcjenjuju i degradiraju vrijednosti i aktivnosti povezane sa ženama“ (Lubina i Brkić Klimpak 2014:215).

3. Tri vala feminizma, njihov razvoj i preplitanje

Smatramo da feminizam drži odgovore za način i smjer djelovanja u svrhu poboljšanja životne situacije u gore opisanom kontekstu za sve ljude bez obzira na dob, spol, etnicitet ili seksualnu orijentaciju. Kako bismo još bolje razumjeli razlog za pozivanje feminističke perspektive u analizu povijesti sociologije te potrebu za implementacijom feminističke misli u srednjoškolsku sociologiju, potrebno je reći nešto o tri vala feminizma općenito te o povijesti obrazovanja žena. Nakon toga dijela govorit

² Teoretičari i teoretičakre feminizma i jezika još se nisu složili oko pojma mizoginije, no ja bih se oslonila na definiciju iz australskog rječnika koja definira mizoginiju kao riječ koja označava duboko ukorijenjene predrasude prema ženama, a ne samo mržnju prema njima. (Pearlman, telegraph)

ćemo o ideologijama koje prevladavaju u obrazovnim politikama te ćemo reći nešto o povijesti obrazovanja žena.

Na samom početku treba napomenuti kako feminizam nije jedinstven pokret sa strogo određenim i objedinjenim idejama. Američke sociologinje Abbot i Wallace smatraju kako je feminizam velik dio sociologije, no on nije samo polje u sociologiji već je i politički pokret koji se bavi promocijom prava žena i *emancipacije žena* (Abbot i Wallace 1990). Feminizam je kao i drugi pokreti i znanstvene discipline nastao u specifičnom povijesnom kontekstu te se razvijao u različitim, ne nužno komplementarnim smjerovima. U povijesnom pregledu feminističke misli možemo govoriti o tri vala³. Razlučivanje na tri vala strogo se odnosi na feminizam takozvanog Zapada, točnije na zemlje Sjeverne Amerike te Europe, no iako terminologija dolazi sa Zapada, ona se danas koristi globalno kako bi se označila ciklička narav promjena u okviru ženskih pokreta i u drugim društvima. Granice između valova nisu jasne te oni mogu i supostojati, no valovi imaju obrasce po kojima je moguća takva analitička kategorizacija (Milojević 2011). Unutar valova, istaknule bismo četiri glavne perspektive: liberalno-reformistički feminizam, marksistički feminizam, radikalno-revolucionistički feminizam te socijalni feminizam (Abbot i Wallace 1990).

U tom kontekstu prvi val feminizma označava „prvo masovno okupljanje žena koje su težile promjenama u rodnim odnosima moći“ (Milojević 2011:27). Upravo u toj masovnosti leži ključ za razliku od prethodnih profeminističkih inicijativa. Prvi val feminizma inspiriran je Francuskom revolucijom i traje sve do početaka 20. stoljeća. Glavni je zahtjev feminističkih pokreta izjednačavanje prava za žene s onima za muškarce, a proizašao je iz potpune građanske obespravljenosti žena koje nemaju pravo glasa, nemaju pravo na nasljeđivanje imovine, pravo na sudjelovanje u profesionalnom životu niti pravo na vlastito tijelo. Smatralo se kako se do pune građanske ravnopravnosti može postići puna rodna ravnopravnost, stoga dominantna struja liberalnih feministkinja zahtijeva uključivanje žena u već postojeće institucije društva. Zahtjevi su upućeni državi koja je glavni entitet od kojeg se očekuje promjena. S početkom dvadesetog stoljeća val jenjava s obzirom na to da je sve više društava usvojilo građanska prava žena.

³ Valovi ilustriraju razdoblja feminizma kroz analogiju s morem, želeći naglasiti da on postoji čak i kad feminističke akcije nisu vidljive (Milojević, 2011.)

Šezdesetih godina dvadesetog stoljeća žene počinju shvaćati kako dotad zadobivena građanska prava nisu dovela do promjene u odnosima moći muškaraca i žena. Stoga feministkinje traže ne samo izmjenu moći u postojećim institucijama društva već i njegovu radikalnu promjenu. Na feminističke inicijative kreće masovno obrazovanje žena i demokratizacija škola. U isto vrijeme pojavljuju se i drugi pokreti za ljudska prava kojima rodna pitanja nisu u fokusu, poput proturatnih, kontrakulturnih, mirovnih i studentskih pokreta te pokreta za građanska prava crnačke manjine. Određene struje feminizma s druge strane stječu uvjerenje da su sve vrste nepravednih odnosa moći podjednako problematične, a patrijarhat se stavlja u korijen svih ostalih nepravednih odnosa moći. Neke struje, za razliku od patrijarhata gdje su žene manje vrijedne, vide žene kao više vrijedne od muškaraca. Kod njih dolazi do obrata u pogledu na rodne razlike te se otvoreno slave ženska različitost i ženske karakteristike. Teme koje dominiraju su seksualna i reproduktivna prava, seksualno uznemiravanje, nasilje nad ženama, ženska nezaposlenost, jednaka plaća za jednak rad itd. U drugom valu rodne uloge se promatraju kao naučene te se rod vidi kao društvena konstrukcija spolnih razlika (Duhaček i Popović 2011). Ivana Milojević u svom radu *Tri talasa feminizma* zaključuje kako je trajno nasljeđe drugog vala shvaćanje da su osobni problemi i teškoće najčešće prouzrokovani društvenim, a ne individualnim faktorima te da je društvo odgovorno za nasilje koje se dešava i u privatnoj sferi života. (Milojević 2011).

Treći val „preispituje feminizam vlastitih majki“ i shvaća da borba još nije gotova (Milojević 2011:30). Termin *Treći vali* Rebecca Walker uvodi kako bi razgraničila relativnost postmodernog feminizma i politički aktivizam nove generacije. Ona smatra kako izraz *Postfeminizam* nije dobar jer implicira da je feminizam gotov (Walker 1992). Kao što su se pokazale i kroz povijest, feministička teorija i praksa ovdje se pokazuju izuzetno fleksibilnima i prilagodljivima lokalnom kontekstu. Tako se treći val javlja uslijed globalizacije, jačanja postmoderne, poststrukturalizma i postkolonijalizma, a bavi se temama seksualne objektivizacije tijela, rasnim i klasnim odnosima, LGBTIQ⁴ temama, ulogom medija i pop kulture te kritikom drugog vala (Milojević 2011). Javlja se etnografska istraživanja obrazovnih procesa i roda, npr. istraživanja o rodnoj raspodjeli prostora, rodno obilježenim sportovima, predrasudi u rodno uvjetovanoj uspješnosti u pojedinim područjima. Judith Butler svojim

⁴ LGBTIQ je akronim za lezbijske, gej, transseksualne, interseksualne i queer (Lesbian, Gay, Transsexual, Intersexual and Queer)

Performativnim rodom kritizira pojednostavljenje teorije socijalizacije proizašlo iz drugog vala feminizma koji radi pomak s naturalističkog viđenja roda i shvaća rod kao naučenu kategoriju. Pritom se radi pomak s viđenja subjekta djeteta kao pasivnog na onog koji sudjeluje u reprodukciji rodnih pravila i identitet (Duhaček i Popović 2011).

4. Ideologije u obrazovnim politikama

4. 1. Globalna razina

Što želimo postići obrazovanjem? Pitanje je koje na početku svojeg rada *How educational ideologies are shaping global society* postavlja Joel Spring. Isto pitanje treba se zapitati kod kreiranja svake obrazovne politike ili kritike iste. Spring u svom radu izlaže uvjerenje kako su svi aspekti života prožeti ideologijama, pa tako i onaj obrazovni, te ističe tri glavne ideološke struje u obrazovnim politikama danas: neoliberalnu, ljudskopravašku i ekološku⁵. *Ideologije* su po Van Dijku osnove društvenih predodžbi koje dijele pripadnici neke skupine i djeluju u skladu s time. One utječu na to da se nešto prihvati kao istinito ili lažno, odnosno utječu na formiranje stavova (Van Dijk 2006). Ideologija neoliberalizma u obrazovanju se očituje u uvjerenjima kako je dobro društvo utemeljeno na ekonomskom rastu i konzumerizmu, a može se postići kroz konkurenciju na slobodnom tržištu rada i dobara. Obrazovanje za ljudska prava obrazovanje je globalnog građanina. Ono usađuje kolektivnu odgovornost za ostvarivanjem ljudskih prava svih ljudi te odbacuje ekonomski individualizam slobodnog tržišta. Environmentalizam se bavi odbacivanjem industrijalizacije i konzumerističke paradigme te se temelji na ideji da je društvo toliko kvalitetno kolika je kvalitetna okolina u kojoj se nalazi.

U kontekstu neoliberalne struje postizanje rodne jednakosti je samo jedno od sredstava te paradigme kojim se postiže cilj ekonomskog rasta. Pretpostavka je da se edukacijom žene emancipiraju, što dovodi do više radne snage u gospodarstvu i do većeg udjela ljudi koji sudjeluju u globalnom konzumerističkom društvu. U kontekstu ljudskopravaške struje ženama svih dobi i rasa pridaju se temeljna ljudska prava pa ova paradigma u svojoj osnovi ne trpi diskriminaciju po rodnoj osnovi. Za ideološku su struju environmentalizma rodna pitanja sekundarna, no zagovaraju se osnovna prava žena (Spring 2004). Ne trebamo se nužno složiti s takvom kategorizacijom, no ona je

⁵ U izvorniku: *environmetalism*

indikativna za nužnost vrijednosnog opredjeljenja u procesu stvaranja obrazovnih politika. Sve tri ideologije imaju zajedničko to što na jedan ili drugi način promoviraju prava žena i streme rodnoj ravnopravnosti. Kojoj se god ideološkoj struji priklonili u izradi obrazovnih politika, obrazovanje za ženska prava neizbježna je tema.

„Obrazovanje je složen proces kojim društvo reproducira svoje sistemske vrijednosti, obnavlja ili uvećava svoje spoznajne i intelektualne resurse.“ (Duhaček i Popović 2011:309). Obrazovanje po Duhaček i Popović ima šire i uže značenje. Šire značenje obrazovanja se odnosi na opće životne upute, dok se uže značenje odnosi na pristup institucionalno kontroliranim i zaštićenim domenama znanja. Za potrebe ovog rada posvetit ćemo se užem shvaćanju obrazovanja jer je ono zasnovano na mehanizmima isključivanja na osnovu socijalnih i klasnih razlika u koje spada i razlika po rodu.

S deklaracijom Ujedinjenih naroda iz 1948. godine pravo na institucionalno obrazovanje postaje osnovno ljudsko pravo (NN 28/96 2009). Prije toga obrazovanje je ženama bilo nedostupno, a prije industrijske revolucije čak i zabranjeno. Oblici obrazovanja kroz povijesti bili su rezervirani za muške pripadnike viših klasa, dok se s pojavom institucionalnog oblika masovnog obrazovanja ono odnosilo opet prvo na muškarce (Abbot i Wallace 1990). S drugim valom feminizma rade se koraci prema usklađivanju obrazovanja s ciljem rodne ravnopravnosti, a u akademski diskurs uvodi se kategorija roda. Ženski studiji, nazvani još i Rodni studiji, interdisciplinarni su obrazovni programi nastali kao alternativa već postojećim studijima, a bave se pitanjima roda i identiteta, diskriminacijom, borbom protiv nasilja, pravima manjina i ženskim pravima. Ženski studiji analitički obrađuju diskurzivno konstruirane elemente identiteta poput roda, rase, klase, nacije i seksualnosti. Oni su stvoreni nakon što se shvatilo da su žene, kao istraživački subjekti, isključene iz znanosti i nevidljive kao predmeti istraživanja. Do sredine osamdesetih godina sve visokoobrazovne ustanove u Sjedinjenim Američkim Državama, Velikoj Britaniji i Nordijskim zemljama implementirale su i priznale neku formu ženskih studija. (Duhaček i Popović 2011). U Hrvatskoj u trenutku pisanja ovog rada Ženski studiji kao zasebna instanca nisu priznati kao službeni dio visokoobrazovnih institucija te se održavaju neovisno o sastavnicama Sveučilišta.

Navele bismo primjer samoorganiziranja učenika iz Australije koji može poslužiti kao primjer snalažljivosti učenika i učenica koji su imali potrebu za

obrazovanjem o feminističkim temama i kritici, no to obrazovanje im nije bilo omogućeno putem formalnog školskog obrazovanja. *Feministički kolektiv australske srednje škole Fitzroy*⁶ nastao je 2013. godine iz potrebe učenika za diskusijom na temu iskustava svakodnevnog seksizama koje su učenice doživljavale u vlastitoj učionici. Kako bi iznašli način za hvatanje u koštac s problemom seksizma, pokrenuli su kampanju kojom su uspješno realizirali projekt besplatnog kurikuluma za poučavanje feminizma u školama. U sklopu projekta lansirali su i internetsku stranicu⁷ na kojoj se besplatno mogu preuzeti materijali za podučavanje. Sam kurikulum podijeljen je u tri cjeline s ukupno trideset jedinica. Satovi su namijenjeni i učenicima i učenicama, a cilj je projekta, kako kaže jedna od učenica koja je sudjelovala u izradi, poticanje „mladića i djevojaka da razmišljaju kritičnije o vrstama seksističkih ponašanja u kojima možda sudjeluju ili koje svakodnevno primjećuju u svojoj okolini“⁸ (Syfret 2015). Tim se primjerom pokazuje kako i srednjoškolci i srednjoškolke sami imaju potrebu feministički reagirati na društvene okolnosti koje ih ugnjetavaju, ali i nada da će stvari s budućim generacijama krenuti na bolje.

Politike i strategije radile su se i dalje se rade bez feminističkog kritičkog pogleda. U uvodu u zbornik *Feminist Critical Policy Analysis: A Perspective from Primary and Secondary schooling* urednica zbornika definira politike kao „autoritativna slaganja između ljudi na pozicijama moći (pretežito muškaraca) o tome kako bi stvari trebale biti“ (Marshall 1997:ix). Autorice smatraju kako je vrijeme da se to promijeni kako bi se uspješno u obrazovanje integriralo i obrazovanje o ženskoj povijesti i pravima žena.

4. 2. Patrijarhat

Carol Pateman u knjizi *Ženski nered. Demokracija, feminizam i politička teorija* prenosi koncept patrijarhata američke feminističke spisateljice Kate Millet. Ona navodi četiri moguća značenja patrijarhata. Prvo je literarno i antropološko shvaćanje patrijarhata kao vladavine očeva, ustroja zajednice u kojoj prevladava stariji muški autoritet, osnovna jedinica je očev rod, a obitelj je povezana patrilinearno (Pateman 1998). Drugo značenje patrijarhata je ideologija muške moći nad ženom i djecom. Treće

⁶ U originalu: *The Fitzroy High School Feminist Collective*

⁷ Adresa Internet stranice kolektiva: <http://fhfemco.com/portfolio/fightback/>

⁸ Izvorni citat: „We're trying to get young men and women to think a bit more critically about the sorts of sexist behaviors they might either engage in or see on a daily basis“

značenje odnosi se na mušku kontrolu nad ženskom seksualnošću, a četvrto označava institucionalnu strukturu muške dominacije i predstavlja model za opći društveni poredak. Koncept patrijarhata bitan je za razumijevanje duboko strukturno usađene diskriminacije nad ženama te za razumijevanje potrebitosti feminističke kritike kako i jezika u banalnim svakodnevnim situacijama tako i udžbenika za Sociologiju za srednje škole.

„Posebno je svojstvo ideologije to što nameće očiglednost kao očiglednost, koju ne možemo a da ne prepoznamo i pred kojom imamo neizbježnu i prirodnu reakciju da uzviknemo: To je očigledno! To je to!“ (...) škola (ali i državne institucije kao Crkva ili drugi aparati kao vojska) podučava „umeću“, ali u formama koje osiguravaju podčinjavanje vladajućoj ideologiji ili ovladavanje njenom praksom“ (Althusser 1970: 35).

Althusser u ovome primjeru govori o kapitalističkoj ideologiji (danas bismo mogli govoriti i o neoliberalnoj kapitalističkoj ideologiji), koju suvremeni feminizam vidi nespojivu s vlastitim interesima, no on se može primijeniti i na patrijarhat, tj. reprodukciju patrijarhalnih obrazaca ponašanja. Althusser institucije obrazovanja vidi kao državne ideološke aparate. Ideologije se realiziraju u institucijama, u njihovim ritualima i praksama. On škole vidi prvenstveno kao područja klasne borbe, no one se mogu sagledati kao i područja patrijarhalne borbe (Althusser 1970).

4. 3. Opće strategije na nacionalnoj razini

Hrvatski nacionalni obrazovni standard usvojen je 2011. godine i njemu se kao jedna od ciljnih kompetencija navodi socijalna i građanska kompetencija koja „obuhvaća osposobljenost za odgovorno ponašanje, pozitivan i tolerantan odnos prema drugima, međuljudsku i međukulturnu suradnju, uzajamno pomaganje i prihvaćanje različitosti; samopouzdanje, poštovanje drugih i samopoštovanje; osposobljenost za učinkovito sudjelovanje u razvoju demokratskih odnosa u školi, zajednici i društvu, te djelovanje na načelima pravednosti i mirotvorstva“ (Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa 2011:17) Cilj mu je odgajati i obrazovati učenike u skladu s općim kulturnim i civilizacijskim vrijednostima, ljudskim pravima te pravima djece, osposobiti ih za življenje u multikulturnom svijetu, za poštivanje različitosti i toleranciju te za aktivno i odgovorno sudjelovanje u demokratskomu razvoju društva“ (ibid).

2010. godine usvojen je i Nacionalni okvirni kurikulum koji naglašava usvajanje odgojno-obrazovnih vrijednosti i općih odgojno-obrazovnih ciljeva. (Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa 2010). U Nacionalnom okvirnom kurikulumu se naglašava kako "odgojem i obrazovanjem izričemo kakvo društvo i kakvog čovjeka želimo" Vrijednosti kojima se daje posebna pozornost jesu znanje, solidarnost, identitet i odgovornost. Znanje, navodi se, "učeniku omogućuje kritičko promišljanje samoga sebe i svega što ga okružuje". (Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa 2010:21). Solidarnost naglašava osjetljivost za druge, među ostalim i za obespravljene. Među općim odgojno-obrazovnim ciljevima navodi se kako se želi odgajati u skladu s "općim kulturnim i civilizacijskim vrijednostima, ljudskim pravima te pravima djece, osposobiti ih za življenje u multikulturnom svijetu, za poštivanje različitosti i toleranciju te za aktivno i odgovorno sudjelovanje u demokratskom razvoju društva" (ibid). Vrijednosti i opći ciljevi obvezni su za sve učitelje, nastavnike i stručne suradnike u svim odgojno-obrazovnim predmetima.

Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo iz 1990. godine određuje područje ljudskih prava kao međupredmetnu temu te i on kao glavne ciljne odrednice navodi odgoj za ljudska prava, odgoj za demokratsko građanstvo, identitetni i interkulturalni odgoj i obrazovanje, odgoj za sprečavanje predrasuda i diskriminacije (Vlada RH 1999).

Navedene obrazovne strategije na nacionalnoj razini korespondiraju s feminističkim nastojanjima stvaranja rodne jednakosti stvaranjem tolerantnog i nediskriminatornog društva.

4. 4. Predmetne strategije na nacionalnoj razini

U nacrtu novog nacionalnog kurikuluma iz veljače 2016. godine za predmet Sociologiju navodi se kako se u svakoj domeni učenja trebaju naglašavati tolerancija, solidarnost, odgovornost, kritičko promišljanje te njegovanje demokratskih vrijednosti. Navodi se kako „učenje sociologije potiče kritičko promišljanje stvarnosti, jer se sociologija kao znanost temelji na neprestanom propitivanju svih društvenih odnosa (...)“ (Nacionalni kurikulum nastavnog predmeta Sociologija: prijedlog 2016).

S nepostojanjem razrađenog građanskog odgoja u školama, bio on na međupredmetnoj razini ili kao zaseban predmet, Sociologija zbog tema kojima se bavi

ostaje najprikladnije mjesto učenja o društvenim procesima te zato za cilj u Nastavnom planu i programu za Sociologiju koji datira iz 1994. godine ima „razvijanje uvjerenja i ponašanja primjerenih za uključivanje u društvo, poticanje individualnosti, kritičnosti i tolerantnosti kao osnovnih vrijednosti demokratske kulture, razvijanja svijesti o civilizacijskim, društvenim i socijalnim problemima.“ (Nastavni programi za gimnazije: Sociologija 1994).

Navedene predmetne obrazovne strategije također korespondiraju feminističkim nastojanjima stvaranja egalitarnoga društva.

5. Metodologija

U trećem smo poglavlju ovog rada pregledom feminističkih teorija utvrdile kako postoje mnogi feminizmi koji se u različitim povijesnim kontekstima bore za različite stvari, svi vezano uz poboljšanje položaja žena. Također, iako na deklarativnoj razini danas postoje odredbe i mehanizmi koji se bore protiv diskriminacije žena, slika hrvatskog društva opisana u drugome poglavlju govori nam da stvari nisu onakvima kakvima se predočuju.

Kao ženama i pripadnicama LGBTIQ zajednice, neizbježno nam je bilo kroz život primjećivati patrijarhalne obrasce, kako u ponašanju pojedinaca tako i u institucionalnim strukturama. Kroz odrastanje smo polako primjećivale nepovoljan položaj osoba ženskog roda u nama bliskim obiteljima: bake su uvijek morale kuhati i čistiti. Zatim smo primijetile da uz rodne uloge idu i tipična rodno obojana radna mjesta. Prodavačice, kuharice, čistačice, švelje - sve su to zanimanja za koja smo primijetile da većinom pripadaju ženama. Kroz srednjoškolsko obrazovanje ta nas tema nije toliko zanimala, prvenstveno zato što nitko s nama u školi to nije obrađivao, pa ni na satovima sociologije. Ulaskom u fakultetski obrazovni sustav nismo imale dobro mišljenje o feministkinjama. Ideja da su feministkinje glasne dlakave žene koje imaju previše slobodnog vremena usađena nam je i kroz medije i kroz odgoj u maloj sredini. No edukacija o feminizmu je razbila te slike, te smo kroz fakultetsko obrazovanje shvatile koliko je uistinu danas feminizam važan. Bez feminističkog djelovanja danas žene ne bi imale pravo glasa, naše majke ne bi mogle raditi kao liječnice, a mi ne bismo mogle s partnericama ostvariti prava koja imaju heteroseksualni parovi.

S obzirom da je feminističko djelovanje određeno povijesnim kontekstom, te smjerovi u kojima djeluje ovise o mnogim okolišnim faktorima, želimo naglasiti kako feminizam kao ideja za nas nadilazi borbu za pravo glasa, borbu za ravnopravnost rodova ili borbu za LGBTIQ prava na legislativnoj razini. Feminističkim djelovanjem se bori za izmjenjivanje kulturom usađenih obrazaca ponašanja koji već u samom startu na žene stavljaju veći teret nego na muškarce. Feministkinje rod vide kao društvenu konstrukciju, a maskulinitet i feminitet kao ideologije. Društvena konstrukcija roda za nas je najbitniji dio feminističke perspektive, jer ona razbija argumente koji naturaliziraju rod te tvrde da je trenutna distribucija moći u društvu prirodna ili urođena. Za nas, feminizam je i jedna od perspektiva koja uvažava nepravdnosti današnjeg neoliberalnog kapitalističkog sustava, koja uviđa da patrijarhat u kojem su žene u nepovoljnom položaju ide pod ruku s današnjim geopolitičkim ekonomskim sustavima koji stvara siromašne, od kojih najviše pate žene. Smatramo da je feministička edukacija danas i dalje prijeko potrebna, te da se adekvatnim obrazovanjem već od malih nogu može razbiti stigma koju feminizam danas nosi, a od koje mnogi mladi zaziru od tog pojma, a sve u svrhu postizanja uistinu rodno ravnopravnog društva.

U analizi diskursa udžbenika koristit ćemo se metodom kritičke analize diskursa. Kritička analiza diskursa je lingvistički metodološki instrument definiran kao metoda koja proučava način na koji su zloupotreba društvene moći, nejednakost i nadmoć ozakonjeni, reproducirani tekstem i govorom u društvenom i političkom kontekstu. Napominje se kako moć ne proizlazi iz jezika, ali jezik se može koristiti da bi se, osim reproducirala, moć i osporila, potkopala i da bi se promijenile raspodijele moći na duže ili kraće vrijeme. (Meyer i Wodak 2009:11). Sam koncept moći i njegova upotreba varira u teoriji sociologije i povijesti filozofije. Moć, kako je shvaća Foucault, nije koncentrirana na jednom mjestu već je obilježje svih društvenih odnosa, te je isprepletena sa znanjem na način da moć i znanje stvaraju jedno drugo. Moć i diskurs su međusobno vezani. Diskurs je za Foucaulta način prezentacije određenih pojava koje se izravno odražavaju na moć (Foucault 1994).

Diskurs (u ovom slučaju način prezentacije povijesti sociologije i relevantnih primjera iz društava u udžbeniku sociologije za srednje škole) ćemo analizirati na tri razine: grafičkoj, morfološkoj i sadržajnoj. Na grafičkoj ćemo se razini se fokusirati na materijalno ostvarenje teksta i na njegove popratne sadržaje, a koji odaje namjere autora i doprinose učinkovitosti same poruke. Na morfološkoj ćemo razini promatrati

vrijednosnu prirodu jezika i diskursa, te gledati kako funkcionira diskurs udžbenika kao sustav iskaza koji se vezuju oko zajedničkih vrijednosti i značenja. Zatim ćemo se posvetiti samome sadržaju te napraviti analizu po poglavljima, a kao referentnu točku za feminističku kritiku koristit ćemo koncepte i primjere spomenute u prošlim poglavljima te knjigu Pamele Abbot i Claire Wallace *An Introduction to Sociology: Feminist Perspectives*. Osnovna pretpostavka njihova djela društvena je konstrukcija roda i viđenje maskuliniteta i feminiteta kao ideologija. Cilj je tog djela potaknuti stvaranje Sociologije za žene i poboljšati postojeće teorije i prakse istraživanja. Za potrebe analize diskursa fokusirat ćemo se na patrijarhat kao jednu od opća ideologija koje prevladavaju u tekstu kao društvenospoznajne i mentalne predodžbe koje dijeli neka skupina. (Van Dijk 2006). Na treću ćemo razinu analize staviti najveći naglasak. Tu ćemo se koristiti feminističkom perspektivom kao glavnim analitičkim obrascem koji ujedinjuje većinu značajki suvremenih feminističkih perspektiva, a kojeg ćemo analizom diskursa razraditi.

Ideološka manipulacija najbolje se ostvaruje u odnosu s najvećom asimetrijom između adresata i govornika. Udžbenici su povoljna mjesta za ideološke manipulacije jer su adresati mlade osobe u razvoju koje pretpostavljaju relevantnost i istinitost iskaza u tekstu. Ovom analizom diskursa želimo pokazati kako ideološka manipulacija postoji barem u minimalnoj mjeri čak i kad se autor trudi pozicionirati kao nepristrani subjekt i enciklopedijski i objektivno predstaviti temu o kojoj piše.

6. Analiza diskursa udžbenika

Udžbenik Nenada Fanuka *Sociologija* jedini je udžbenik iz Sociologije na popisu udžbenika i pripadajućih dopunskih nastavnih sredstava od uspostavljanja Republike Hrvatske i uvođenja Sociologije u srednje škole. Doživio je ukupno dvanaest izdanja od 1997. godine, a u ovome ćemo se radu osvrnuti na pretposljednje, jedanaesto izdanje iz 2005. godine. Struktura udžbenika prati strukturu aktualnog nastavnog plana i programa sociologije za srednje škole objavljenog u Glasniku ministarstva kulture 1994. godine. Izrada udžbenika za srednje škole iz bilo kojeg područja predstavlja ogromnu zadaću. Sociologija je još k tome znanost s dugogodišnjom tradicijom, čvrstim temeljima i povijesnim odrednicama, koja je svojim razvojem uz veliki terminološki aparat stvorila i znanstveni autoritet i identitet. Udžbenik na 310 stranica kroz dvanaest

tematskih jedinica obrađuje glavne sociološke teme i teorije, trudeći se sa što objektivnijeg i nepristranijeg stajališta izložiti što više socioloških tema.

Abbot i Wallace navode tri potencijalna načina ostvarenja pomaka prema rodnoj ravnopravnosti u daljnjem bavljenju sociologije i sociologijom: integraciju, separaciju i rekonceptualizaciju. Integracija bi značila uvrštavanje ženskih tema u postojeću teoriju, no autorice smatraju da bi takvim činom žene i dalje bile marginalizirane jer se baza discipline ne bi promijenila. Separacija bi značila raskol i stvaranje sociologije od žena za žene, no ističu kako bi učinci autodiskriminacije i autoseparacije bili negativni po uspješnost discipline. Rekonceptualizacijom se stavlja zahtjev za potpunom reformom krećući od temelja sociologije koji su *nepopravljivo seksistički*⁹ (Abbot i Wallace 1990), no provođenje takve reforme prezahtjevno je za postojeći sustav znanosti i obrazovanja. Na jednak način možemo promatrati strukture udžbenika te ih kategorizirati u tri tipa analogna gore navedenim kategorijama s obzirom na svoj odnos prema feminizmu. U raspravi po analizi ćemo odrediti kojoj od te tri kategorije pripada Fanukov udžbenik, te utvrditi koje su prednosti i mane takve implementacije feminističke perspektive u postojeću povijest sociologije.

6. 1. Analiza grafičke strukture

Udžbenik je podijeljen u tematske cjeline koje su jasno odijeljene. Svaka tematska jedinica obuhvaća nekoliko tema. Glavni dio teksta pisan je preko cijele stranice u dva stupca, te su oblik i boja tog teksta ujednačeni u cijelom udžbeniku. Glavni dio teksta upotpunjen je ilustracijama i dodatnim tekstovima koji su jasno grafički odvojeni od glavnine teksta, imaju manju veličinu slova i pisani su u tri umjesto u dva stupca.

6. 2. Analiza na morfološkoj razini

Leksički inventar nekog jezika vrlo dobro zrcali stav jezične zajednice prema spolovima. Ako su naši simboli puni predrasuda (rasistički, homofobni i seksistički) tada je i naše mišljenje, kao i uz njega vezano djelovanje, također puno predrasuda, rasističko, homofobno i seksističko (Borić 2004).

⁹ U izvorniku: „sexist beyond reform“

Maskuline forme se u udžbeniku koriste za sve neodređene grupe i pojedince u tekstu poput teoretičara, tehničara, vođe, člana, službenika, liječnika, inženjera, odvjetnika, nastavnika, policajca, stolara itd. Ženska inačica neke imenice spominje se samo u kontekstu domaćica i medicinskih sestara (Fanuko 2012:146). U poglavlju *Empirijsko istraživanje stratifikacije* izlažu se teorije dvojice hrvatskih sociologa, Stipe Šuvara i Zorana Malenice, o tipovima kategorija stratifikacije hrvatskog društva. U oba slučaja govori se o samo muškim inačicama zanimanja pa je nejasno jesu li istraživanjima bile obuhvaćene i žene (Fanuko 2012:150).

Zašto je bitno uključiti i muške i ženske inačice uloga ili zanimanja u neki tekst? Saphir-Whorfeova hipoteza, koja je paradigma u kognitivnoj lingvistici, pretpostavlja strukturu jezika poimanju svijeta, tj. govori kako se kroz jezik spoznaje svijet. Po toj hipotezi, osoba kroz jezik poima svijet, a ukoliko je sam jezik diskriminatoran i pogled na svijet te osobe bit će, u nedostatku eksternih korektivnih mehanizama, također diskriminatoran.

6. 3. Analiza diskursa udžbenika po poglavljima

Fokusirat ćemo se na poglavlja od tematske važnosti za feminističku kritiku. Analize poglavlja upotpunit ćemo feminističkom kritikom i prijedlogom za nadopunu postojećeg sadržaja, a rezultate analize iznijeti u raspravi te pregled rezultata predočiti tablicom.

6.3.1. Sociologija: znanost o društvu i Nastanak i razvoj sociologije

„Sociologija je znanost koja proučava društva i načine na koje ta društva oblikuju ponašanje, vjerovanja i identitet ljudi“ (Fanuko 2012:8).

Iako se u prvoj rečenici prvog poglavlja sociologija prezentira kao datost definirana područjem kojim se bavi – društvom, u poglavlju *Sociologija i druge društvene znanosti* njezin se nastanak kontekstualizira i spominju se druge znanosti koje se bave društvenim temama poput antropologije, etnologije, povijesti, psihologije, politologije ili filozofije. Učenici tako već u počecima uče kako sociologija nema primat na istraživanje društva i društvenih procesa samo zbog svoga imena.

U *Nastanku i razvoju sociologije* govori se o tri glavne teorijske perspektive: funkcionalizmu, konfliktnoj perspektivi i interakcionističkoj perspektivi. Iako su

Društvene okolnosti razvoja sociologije zasebna cjelina, u tom dijelu teksta nema objašnjenja za činjenicu da su svi spomenuti sociolozi osnivači muškarci. U *Teorijskim perspektivama u sociologiji* navedeni su funkcionalizam, konfliktna perspektiva i interakcionizam, a feministička perspektiva izostaje iako bi se ona mogla okarakterizirati kao četvrta velika sociološka perspektiva. U dijelu gdje autor piše o Konfliktnoj perspektivi pokreti žena se spominju u samo jednoj rečenici u kontekstu potencijalne dobrobiti konflikata za društvo (Fanuko 2012:43). Feminističkoj perspektivi posvećen je dodatni dio na začelju tematske cjeline. To je ujedno i najviše teksta posvećenog feminizmu u cijelome udžbeniku.

„Feministička perspektiva u sociologiji obuhvaća širok skup ideja o društvenom životu i iskustvu ljudi, temeljen na ženskom gledištu. Naglašavanje ženskog gledišta očituje se na tri načina. Prvo – najvažniji objekt i polazište istraživanja su iskustva i položaj žena u društvu. Drugo – žene su središnji subjekti u istraživačkom procesu. Drugim riječima, svijet se nastoji promatrati sa specifično ženske pozicije u društvu. Treće, feministička teorija nije vrijednosno neutralna, nego je kritička i aktivna u prilog žena, težnji da stvori bolji svijet za žene, a time – tvrdi se – i za sve ljude.“ (Fanuko 2012:45)

Autor u kratkom ali izrazito sadržajnom pregledu objašnjava feminističku kritiku sociologije. Dobro prenosi najveću kritiku, a ta je da su žene u sociologiji marginalizirane, da u povijesti sociologije nema žena te da se sociologija bavi problemima društvenog života bijelih muškaraca. Nabraja tri osnovna pitanja koja su u fokusu feminističke perspektive: „A što je sa ženama?“, „Zašto je tome tako?“ i „Kako možemo izmijeniti društvo da bismo ga učinili pravednijim i za žene i sve ljude?“ (ibid.). Uz to objašnjava neke postavke feminističke perspektive, npr. feminističko viđenje i interpretaciju odnosa moći, odnosa patrijarhata s kapitalizmom, daje pregled uloge žena u povijesti, spominje rodnu nejednakost, rodnu ideologiju, kućanski rad i tipične ženske poslove. Korektno su nabrojene mnoge teme i problemi kojima se feminizam hvata u koštac, no nijedna nije detaljnije objašnjena ili potkrijepljena primjerima. Patrijarhat i moć nisu definirani. Nije navedena nijedna teoretičarka feminizma u cijelom ulomku. Ne navode se različite feminističke struje, već se o feminizmu piše kao o homogenom pokretu.

Feministička perspektiva izostaje iz *Sažetka*, što je vrijedno spomena jer učenici sažetke nerijetko koriste kao orijentir i materijal za ponavljanje relevantnih stvari iz cjeline.

6.3.2. Kultura i društvo

U poglavlju *Tipovi društva tijekom povijesti* ni u jednoj se kategoriji ne spominje odnos moći između rodova ili položaj žena u društvu, a spominju se značajke lovačkih i sakupljačkih društava, pastirskih i ratarskih društava, društava tradicionalnih država, industrijskih i postindustrijskih društava. Oblik rada koji se navodi da je tipičan za pojedino društvo odnosi se na tip rada muškaraca, npr. navodi se kako u industrijskim društvima većina ljudi radi u tvornicama i uredima. U *Komponentama kulture* kao komponente navode se jezici i simboli, no izostaje spomen jezika kao instrumenta reprodukcije odnosa moći, među ostalim i patrijarhalnog odnosa moći. Jačanje svijesti o tome koliko je jezik moćan mehanizam pridonosi boljem razumijevanju rodnih stereotipa. Feminističke lingvistice jezik smatraju neprijateljskim instrumentom koji žene čini nevidljivima, no jezik nije taj koji će žene činiti nevidljivima, već jezična zajednica prihvaća ili ne prihvaća određene jezične jedinice. (Borić 2004).

Udžbenik definira ideologiju kao „skup ideja i predodžbi koje zbilju prikazuju na iskrivljen način“ (Fanuko 2012:73). Za primjer autor navodi uloge u obitelji koje se smatraju prirodnima: majka, otac i djeca, obitelj u kojoj je muškarac *glava obitelji* i *nosi hlače u obitelji*. Kod tog se primjera prvi puta u udžbeniku spominju i daju obrisi patrijarhata i patrijarhalne ideologije. Autor navodi da se patrijarhalna ideologija očituje ne samo u obitelji, već „i u društvu općenito: postoje „muški“ i „ženski“ poslovi, smatra se da žene ne mogu biti na važnim položajima niti obavljati odgovorne poslove i tako dalje“ (Fanuko 2012:74).

6.3.3. Socijalizacija i identitet

Iako bismo s feminističkog stajališta očekivali da se u ovom poglavlju spomene društvena konstrukcija roda, ona je izostala. Jedina rečenica koja se tiče roda i socijalizacije navodi se u opisu slike koja prikazuje s jedne strane ženu koja se šminka i muškarca kako se igra s djetetom, a ona glasi: „Socijalizacija znači učenje uloga. Rodne

uloge uče se od najranijeg djetinjstva.“ Autor s druge strane u poglavlju *Društvene uloge* za primjer razlike između idealne i zbiljske uloge daje primjer idealne kućanice:

„Malo koja kućanica, na primjer, uspijeva održavati svoju kuću onako čistom i ušminkanom kao što joj je to prikazano u žurnalima ili na televiziji. Ako joj kuća nije nenormalno prljava, to odstupanje od idealne uloge obično se ne smatra njezinim neuspjehom kao domaćice niti će uzrokovati akciju Zavoda za zaštitu zdravlja“ (Fanuko 2012: 85).

Iako autor na ovom primjeru s humorom pokušava pokazati fleksibilnost zadanih uloga, on nesvjesno pridaje ulogu kućanice i očekivanja skrbi za kuću baš ženama.

U istom se poglavlju pojavljuje tablica *Tradicionalan i moderan način odgoja djece*. U njoj se navodi kako je u tradicionalnom odgoju „otac (..) „glavni“ i zahtijeva poštovanje, dok je u modernom odgoju „otac (...) osjećajan i manje autoritativan; majka postaje važnija za postizanje discipline. Ne daje se objašnjenje kojoj tradiciji pripada taj tradicionalni odgoj, ne određuje se u kojem se društvu i u kojem vremenu on ostvaruje (u američkom, hrvatskom ili britanskom), niti se daje vrijednosni sud o bilo kojoj od tih dviju kategorija odgoja.

U poglavlju *Identitet* rod se navodi kao jedan od najvažnijih identiteta. Tu autor naglašava i razliku između spola i roda, u kojoj rod definira kao „kulturno određen, simbolički izraz te biološke razlike (spola, op.a), socio-kulturno *kodiranje* spolne razlike“ (Fanuko 2012:93). Također se napominje kako je „razlikovanje žena i muškaraca utemeljeno na biologiji univerzalna značajka svih kultura“ no i da „sadržaj tog razlikovanja varira od jedne do druge kulture (...)“ (ibid.) Autor zatim navodi primjere za načine na koji se razvija djetetov rodni identitet posredstvom okoline – odijevanjem djeteta u određenu boju. Priložena je tablica *Patrijarhalno shvaćanje rodnog identiteta* kojoj se navode muške i ženske značajke u patrijarhatu. Za muške značajke navode se: dominantnost, neovisnost, inteligencija, racionalnost, upornost, analitičnost, snaga, odvažnost, ambicioznost, aktivnost, kompetitivnost, neosjetljivost, seksualna agresivnost te privlačnost zbog postignuća. S druge strane, za ženske značajke navode se: podložnost, ovisnost, neinteligentnost, emocionalnost, prilagodljivost, intuitivnost, slabost, sramežljivost, zadovoljnost, pasivnost, kooperativnost, osjetljivost, seksualna pasivnost te privlačnost zbog fizičkog izgleda.

Ono što nedostaje je odgovarajuća interpretacija i kritika tablice. Feministički pristupi rodu te unaprijed zadane i biološki definirane osobine odbacuju te tvrde kako je rod društveno konstruiran te je društvena konstrukcija roda temeljna pretpostavka za feminističku kritiku. (Abbot i Wallace 1990).

U poglavlju Socijalna kontrola i devijantnost nabrajaju se pristupi sociološkom objašnjenju devijantnosti i to teorija strukturalnog pritiska, teorije kulturne transmisije, konfliktna perspektiva i teorija etiketiranja, no ne daju se kritike teorija niti konkretni primjeri koji bi uključivali perspektivu žena. Feministička kritika teorija devijantnosti tvrdi kako individualna objašnjenja prevladavaju u objašnjenjima ženske devijantnosti, dok se društvene okolnosti uzimaju kao olakotne okolnosti u objašnjenjima muške devijantnosti. Feministička kritika tvrdi kako je većina teorija razvijena za objašnjenje zločina mušaraca. Žene se rjeđe pojavljuju u službenim statistikama zločina te dokazi pokazuju kako žene čine manje kaznenih djela. Iz feminističke perspektive pitamo se zašto je tome tako. (Abbot i Wallace 1990). Udžbenik ne spominje zločine u kojima su žrtve žene. Žene su vjerojatnije žrtve od muškaraca u svim tipovima kriminalnih napada, no najviše se pojavljuju u nasilnim napadima muškaraca, kako seksualnih tako i samo fizičkih i to većinom od muškaraca s kojima žive. Strah od nasilnog zločina predstavlja velik utjecaj na život žena. Kontrola i načini prevencije takvih zločina idu u smjeru restrikcije žena, a provode se kroz policiju, sudstvo i medije (ibid.).

U sažetku na kraju tematske cjeline postoji segment posvećen razgraničenju roda i spola.

6.3.4. Društvene nejednakosti i stratifikacija

U prva tri poglavlja tematska cjeline *Društvene nejednakosti, Tri koncepcije jednakosti, Društveni položaji: pripisani i postignuti* ne navodi se povijesni primjer za nejednakost žena i muškaraca. Za ilustraciju prirodnog prava navodi se Aristotelova tvrdnja kako su muškarci i žene po prirodi na različitim pozicijama moći. U poglavlju o društvenim položajima autor modernu obitelj opisuje kao „strukturu sastavljenu od položaja majke, oca i djece (...)“ (Fanuko 2005:134). Također se navodi kako sva društva pripisuju položaje na osnovi spola i dobi, no ne navode se primjeri za slučajeve u kojima je pripisivanje društvenih položaja na osnovu roda izvor društvenih nejednakosti.

U poglavlju *Društvena diferencijacija i društvena stratifikacija* rod se ne navodi kao osnova nejednakosti, niti se patrijarhat spominje kao polje društvene stratifikacije u kojem su žene u nepovoljnijem položaju. Pod *Sistemima društvene stratifikacije* navode se samo ropstvo, kaste, staleži i klase. Dalje se u tekstu navode i teorije stratifikacije, pa se tako daje pregled funkcionalističke teorije, Marxove teorije klasa i teorije stratifikacije Maxa Webera. Na kraju pregleda svake teorije daje se i kritika, no feministička kritika izostaje.

U poglavlju *Stratifikacija, moć i životne šanse* u dijelu *Klasa, status i životne šanse* objašnjava se uloga zanimanja u određivanju statusa pojedinca po Parsons, pa se autor za primjer navodi sljedeća zanimanja: „liječnik, učitelj, stolar, svećenik i domaćica“ (Fanuko 2012:146). Na kraju poglavlja autor ipak spominje kako „žene i pripadnici etničkih manjina (...) mogu – zbog svojeg pripisanog statusa – biti diskriminirani na tržištu rada tako da ne mogu dobiti poslove za koje su kvalificirani“ (ibid.).

U poglavlju *Socijalna pokretljivost (mobilnost)* za primjere vrsta mobilnosti navedeni su samo „Ako kapitalist bankrotira i mora početi raditi kao namještenik, mobilan je prema dolje.“ ili „Ako električarev sin postane liječnik, to je mobilnost prema gore. Ako sin liječnika postane poštar, on je mobilan prema dolje. Ako krojačev sin postaje krojač, on je nemobilan“ (Fanuko 2005:151). Autor ne navodi pojam *stakleni strop* niti se rod navodi kao jedan od ključnih faktora u mogućnosti ostvarenja mobilnosti, kako intergeneracijskoj tako i intrageneracijskoj.

Feministička kritika usmjerena je na Weberijansku i Marksističku teoriju društvene klase koje vide klasu kao distinktivnu grupu u kojoj članovi obitelji dijele istu klasu, a muškarac ju determinira. Weber klasnu poziciju smatra determiniranu tržištem rada, a Marksisti definiraju klasu u odnosu na sredstva proizvodnje. Feministička kritika usmjerena je i na rodne nejednakosti te tvrdi kako su rod, ekonomski položaj i rasa varijable koje međusobno utječu jedna na drugu i moraju se proučavati zajedno u istom kontekstu. Klasne teorije koje polaze od pripisivanja pozicije žena poziciji muškaraca također se diskreditiraju. Žene nisu identitetski ovisne o muškarcima, one se subjektivno klasno identificiraju te rade neovisno o muškarcima. Položaj žena nije neodvojiv od položaja njihovih muževa. U studiji *People in Society* Britanskog društva izlažu se podaci koji upućuju na veću vjerojatnost silazne mobilnosti žena i manju

vjerojatnost uzlazne mobilnosti u intergeneracijskoj mobilnosti. Kao razlog navode se rodno uvjetovani poslovi koji su karakterizirani nižim plaćama i nižom reputacijom. Intrageneracijski su žene također manje mobilne od muškaraca (Abbot i Wallace 1990.).

6.3.5. Obitelj i škola

U poglavlju *Obitelj, brak i srodstvo* kaže se kako je „obitelj najstarija i najvažnija među društvenim institucijama i u svim vrstama društva ona čini osnovnu društvenu jedinicu. Autor govori o nuklearnoj i proširenoj obitelji, dok se druge vrste obitelji ne spominju. Patrijarhalnost se definira rečenicom „Patrijarhalnost znači da najvažnije odluke donosi najstariji muškarac u obitelji“, no kasnije se napominje kako se „pojam patrijarhalnosti *ponekad* rabi za označavanje općenitog položaja žena u društvu“ (Fanuko 2005:160). Lezbijske obitelji ili obitelji homoseksualnih muškaraca ne obrađuju se zasebno.

Autor izlaže tri teorije razvoja moderne obitelji na zapadu. Parsonsovoj teoriji industrijalizacije daje feminističku kritiku poimanja obitelji na kraju ulomka zbog „patrijarhalnog polazišta u kojem je muškarac glavni skrbnik, a žena brine o djeci i osigurava emocionalnu potporu članovima obitelji“ (Fanuko 2005:164). Pod naslovom *Kapitalizam i obitelj* navodi marksistička objašnjenja nastanka obitelji koja kritiziraju kapitalistički sustav jer on eksploatira besplatni kućanski rad žena o kojemu ću više reći u poglavlju *Rad i ekonomija*. Posebno je izdvojen feministički pristup obitelji prema kojem je podjela rada u kućanstvu prethodi kapitalizmu i posljedica je stoljetne dominacije muškaraca nad ženama. Kao problem identificiran je patrijarhat. Autor navodi kako je kritika patrijarhalnosti pripomogla općem poboljšanju položaja žena u današnjem društvu (Fanuko 2005:165). Ovo je ujedno i najveći komad teksta posvećen feminističkoj perspektivi nakon izdvojenog dijela o feminizmu u tematskoj jedinici *Nastanak i razvoj sociologije*.

U našem društvu prevladava slika jednog tipa obitelji: otac je glava, a za djecu brine majka. Iako su takve nuklearne obitelji rjeđe no što se misli, one se svejedno smatraju normalnima, prirodanima i neizbježnima – one su ideal. Feministice kritiziraju dosadašnje sociološko bavljenje obiteljima zato što se u njima na obitelj gleda kao na jedinicu u interakciji s društvom umjesto da se provode analize i unutar obitelji. Feminizam vidi obitelj kao mjesto nejednakosti u kojem su žene podređene muškarcima i u kojem se takve uloge perpetuiraju. Oblici organizacije obitelji i ideologija obitelji

utemeljeni su u načinu na koji je društvo organizirano i u pretpostavkama o ulogama koje imaju individue iz određenog društva (Abbot i Wallace 1990). Sukladno tome autor u poglavlju *Obiteljske vrijednosti i njihova kritika* daje feminističku kritiku *tradicionalnih* vrijednosti obitelji: „Umjesto utočišta, ona je prije tamnica u kojoj su žene zatočene i izložene kućnom nasilju. Obitelj i brak su glavni izvori podčinjavanja žena“ (Fanuko 205:168).

U dijelu koji se odnosi na obrazovanje i školstvo autor se ne osvrće na smanjene obrazovne mogućnosti žena kroz povijest no navodi obrazovni sustav kao sustav reprodukcije nejednakosti u ekonomskom smislu. Autor u istom dijelu daje kritiku prikaza uloga žena u obrazovanju: „Žene se, primjerice, najčešće prikazuju u ulozi majke i kućanice (...)“ (Fanuko 2005:180).

6.3.6. Moć i politika

U poglavlju *Moć i politika* ne spominje se odnos roda i moći u društvu, niti se spominje nesrazmjer broja žena i muškaraca koji sudjeluju u politici. U poglavlju *Tipovi društvenih pokreta* feministički pokreti kategoriziraju se u *reformске društvene pokrete*, a opisani su kao pokreti koji djeluju u okviru političkog sustava nastojeći utjecati na donošenje određenih političkih odluka (Fanuko 2005:235). Također, feministički pokreti spominju se u okviru novih socijalnih pokreta koji se bave pitanjem kvalitete života. Navodi se kako je feministički pokret nastao kao „reakcija na patrijarhalnost i podčinjavanje žena u društvu“. Dalje se navodi kako se nakon prvobitno zadobivenih građanskih prava suvremeni feminizam usmjerio na pitanja poput: prirode seksualnosti, kontrole nad biološkom reprodukcijom, prava skrbništva nad djecom, karaktera braka i intimnih odnosa itd. (Fanuko 2005:238). U kontekstu globalizacije autor ne navodi posljedice za žene.

Feministička kritika ukazuje na to da su žene često izostavljene iz političkih zbivanja posredstvom kontrole i dominacije organizacija u kojima dominiraju muškarci. Političke su aktivnosti žena marginalizirane te skrivene i od povijesti i od politike. Povijest su, kao i sociologiju, gradili muškarci. Zato feministkinje napominju kako treba ponovno prisvojiti povijest na način da budućnost ne ponavlja ugnjetavalačku prošlost. (Abbot i Wallace 1990:188).

6.3.7. Rad i Ekonomija

U prvom poglavlju tematske cjeline *Industrijalizam ili kapitalizam* govori se o podjeli rada prije i u industrijskoj revoluciji, no ne spominje se ženski kućanski rad. Nema primjera za tipično ženske poslove kroz povijest i danas. Ne navodi se rodno uvjetovan jaz u plaćama žena i muškaraca. Autor ne navodi *stakleni strop* kao važan fenomen u sociologiji rada.

Feminizam prepoznaje da sva društva dijele tipove posla po rodu, no ta podjela varira od društva do društva i obično se ne preispituje. Feministkinje ističu kako se i slavna 8-8-8 raspodjela vremena u danu na osam sati rada, osam sati odmora i osam sati dokolice, zapravo odnosila samo na muškarce. Kućanski rad, koji se od industrijalizacije nadalje pripisivao ženama, nije priznat kao posao. Kućanski poslovi su psihički, fizički i vremenski zahtjevni poslovi, a pretpostavlja se kako je slika nemoćne i slabe kućanice raširena zbog toga što je kućanski rad skriven od javnosti i nije plaćen. (Abbot i Wallace 1990:127). Ženama se pripisuju poslovi njege, od njih se očekuje da brinu samo zato što su žene pa bi se njihov posao trebao obavljati iz ljubavi i dužnosti. Žene koje su zaposlene rade u niže plaćenim poslovima od muškaraca te se susreću s fenomenom *staklenog stropa*, tj. teže dobivaju promocije i muškarci su im češće šefovi (Abbot i Wallace 1990).

6.3.8. Društvene promjene: stanovništvo, urbanizacija, ekologija

Na samom početku tematske cjeline daje se primjer za brzinu i opseg društvenih promjena. Primjer je šaljiva priča koju priča mladić računalnim žargonom, a opisuje koje sve probleme ima sa suprugom. Supruga se u priči predstavlja kao računalni program s kojim je dotični pripovjedač nezadovoljan te traži načine na koje bi ga popravio. Primjer se oslanja na stereotipe o ženama, poput tog da je brak primarni cilj ženama u vezi („Ima još jedan problem koji žvcira – sve verzije Djevojke stalno izbacuju dosadne poruke o prednostima upgradiranja u Suprugu“) ili da su uloga supruge i ljubavnice nespojive („Ako pokušate instalirati Ljubavnicu 1.1 prije deinstaliranja Supruge 1.0, supruga 1.0 izbrisat će datoteke Novac prije nego obavi vlastitu deinstalaciju“) (Fanuko 2005:265). Smatramo da je taj primjer neprimjeren radni materijal za učenike srednjih škola jer mizogino depersonalizira ženu te ju kroz tekst stavlja u podređen položaj muškarcu koji *upravlja* njome kao programer programom.

6.3.9. Znanost, metode istraživanja i teorije znanosti

U ovome se poglavlju daje pregled socioloških metoda istraživanja i teorija znanosti. Feministička kritika izostaje, iako je feminizam taj koji u svojim temeljima propituje objektivnost znanosti.

Abbot i Wallace, autorice knjige *An Introduction to Sociology: Feminist Perspectives* iz 1990. godine kritiziraju konvencionalne udžbenike sociologije. Njihova kritika je usmjerena na tzv. *Malestream*¹⁰ sociologiju, za koju tvrde da je u svojim istraživanjima ignorirala, izokretala i marginalizirala žene. Kažu da se sociologija većinom bavila istraživanjima na muškarcima i stvarala teorije korisne muškarcima. Istraživanja koja su se provodila na uzorcima samo s muškom populacijom često su generalizirana na cijelu populaciju. Područja i problemi koji se tiču žena često su se smatrali nevažnima i preskakali se u odabiru tema istraživanja. Žene koje su i bile uključene u istraživanja bile su seksistički prezentirane. Spol i rod vidjeli su se kao relevantne eksplanatorne varijable (Abbot i Wallace 1990:4-5).

6. 4. Razlike u odnosu na prvo izdanje

Udžbenik je prvi put izdan u nakladi Školske knjige 1992, a zatim je doživio i drugo prvo izdanje u nakladi Profila 1997. godine. Osvrnut ćemo se na prvo izdanje u nakladi Profila, s obzirom da su reizdanja također ostvarena u nakladi Profila.

U prvom izdanju udžbenika nema dodatka o feminističkoj perspektivi. Ne spominje se feministička kritika sadržaja ni u jednom trenutku. Izostaje također i razlika između spola i roda. Autor ne spominje koncept patrijarhata, ne spominju se ni ženski kućanski rad ni fenomen staklenog stopa (Fanuko 1997).

7. Rasprava

Analiza diskursa koju smo provele nad udžbenikom iz Sociologije za srednje škole daje nam konkretna mjesta za raspravu. Analiza prati strukturu udžbenika po temama i cjelinama od kojih se on sastoji.

Udžbenik obrađuje dvanaest tematskih jedinica na tristo i deset stranica. Feministička je perspektiva jasno objašnjena na samo jednom mjestu, i to u obliku dopune tekstu. Takav je tekst grafički odvojen od glavnine teksta, ima manju veličinu

¹⁰ Sintagmu *Malestream sociology* mogli bismo prevesti s terminom *muška sociologija*

slova i pisan je u tri umjesto u dva stupca. Time je učenicima i učenicama otežan pregled sadržaja teksta. Također, te dopune nema u sažetku na kraju cjeline koji učenici i učenice koriste za ponavljanje, pa je i time otežano usvajanje znanja o feminističkoj perspektivi. Treba ipak naglasiti kako je isječak o feminističkoj perspektivi napisan tako da uključuje bitne postavke i značajke feminizma. Objašnjava kako se svijet nastoji promatrati sa specifično ženske pozicije, kako teorija nije vrijednosno neutralna te kako se stvaranjem boljeg svijeta za žene stvara i bolji svijet za sve ljude. Također navodi i postavke feminističke perspektive, npr. feminističko viđenje i interpretaciju odnosa moći, odnosa patrijarhata s kapitalizmom, daje pregled uloge žena u povijesti, spominje rodnu nejednakost, rodnu ideologiju, kućanski rad i tipične ženske poslove. Nažalost, u tekstu nema nijedne teoretičarke feminizma, a patrijarhat nije definiran. O feminizmu se piše kao o homogenom pokretu. O feminističkoj perspektivi piše se i u poglavlju Obitelj i škola, gdje se spominje patrijarhat te se navodi kako je kritika patrijarhalnosti pripomogla općem poboljšanju položaju žena u današnjem društvu. O modernoj obitelji se govori kao o obitelji koja je sastavljane od majke, oca i djece. Takvo nametanje nuklearne obitelji kao norme nije u skladu s feminističkim učenjem da nijedna obitelj nije nenormalna. Tema društvenih nejednakosti ne dotiče se ženskih pitanja, a patrijarhat se ne navodi kao polje društvene stratifikacije u kojem su žene u nepovoljnijem položaju. Žene se ne spominju kao specifične ni u polju socijalne mobilnosti, a osobito bitan koncept *staklenog stropa* ne spominje se ni u jednom dijelu knjige. Također se posebno ne obrađuje ženski kućanski rad, iako je on i u današnjem suvremenom društvu sveprisutan. Pregled rezultata analize predložen je u Tablici 1. (str. 27-28.).

Tablica 1. Pregled rezultata analize diskursa udžbenika Sociologija Nenada Fanuka

Poglavlja u knjizi	Kritika iz feminističke perspektive
Sociologija: znanost o društvu i Nastanak i razvoj sociologije	<ul style="list-style-type: none"> • Izostaje objašnjenje i naglasak činjenice da su svi spomenuti sociolozi muškarci • Feministička perspektiva izostaje iz glavnog dijela rada • Feministička perspektiva izostaje iz sažetka

Poglavlja u knjizi	Kritika iz feminističke perspektive
Kultura i društvo	<ul style="list-style-type: none"> • Izostaje opis odnosa moći između rodova • Jezik se ne tretira kao instrument reprodukcije moći • Opisano polje rada odnosi se prvenstveno na muški rad
Socijalizacija i identitet	<ul style="list-style-type: none"> • Izostaje teorija društvene konstrukcije roda • Izostaje interpretacija kritika tablice Patrijarhalno shvaćanje rodnog identiteta • Ne spominju se zločini u kojima su žrtve žene, ne govori se o obiteljskom nasilju
Društvene nejednakosti i stratifikacija	<ul style="list-style-type: none"> • Rod se ne navodi kao osnova za društvenu nejednakost • Patrijarhat se ne spominje u kontekstu društvene stratifikacije • Feministička kritika u poglavlju navedenih socioloških perspektiva izostaje • Moderna obitelj opisana je kao struktura sastavljena od položaja majke, oca i djece • Izostaje koncept staklenog stropa
Obitelj i škola	<ul style="list-style-type: none"> • Ne spominje se povijest smanjenih obrazovne mogućnosti za žene • Nedovoljno je razrađen pojam patrijarhalnosti
Moć i politika	<ul style="list-style-type: none"> • Rod i moć ne dovode se u kauzalnu vezu • Nema primjera ni podataka za nerazmjern broj žena i muškaraca koji se profesionalno bave političkim djelovanjem
Rad i ekonomija	<ul style="list-style-type: none"> • Opisano polje rada odnosi se prvenstveno na muški rad • Ne spominje se ženski kućanski rad • Izostaje koncept staklenog stropa
Društvene promjene: stanovništvo, urbanizacija, ekologija	<ul style="list-style-type: none"> • Daje se primjer za brzinu i opseg društvenih promjena u kojem se depersonalizira žena i podčinjava muškarcu • Ne spominju se feministički pokreti
Znanost, metode istraživanja i teorije znanosti	<ul style="list-style-type: none"> • Izostaje feministička kritika socioloških metoda istraživanja i teorija znanosti

Kroz udžbenik se humorom na nekoliko mjesta želi učenicama i učenicima dočarati razni sociološki koncepti, no taj humor u slučaju primjera za razlike između idealne i zbiljske uloge, te primjera za brzinu društvenih promjena prelazi u seksizam. Također, autor na nekoliko mjesta pokušava ukazati na razliku između tradicionalnog i modernog, npr. u tablici patrijarhalno shvaćanje rodnog identiteta, no bez definicije patrijarhata uslijed koje vrijednosni sud i kritika izostaju te se učenici i učenice prepuštaju da sami interpretiraju pročitano.

Jezik koji se koristi kroz cijelu knjigu rodno je neosjetljiv. Maskuline se forme koriste za sve neodređene grupe i pojedince u tekstu, dok se ženske inačice uloga spominju samo u kontekstu kućanica i medicinskih sestara.

Zastupljenost ženskih istraživačica i sociologinja još je jedna problematična točka. U udžbeniku se navode imena samo četiriju znanstvenica i to usputno. Spominju se dvije antropologinje, Margaret Mead i Mary Douglas te dvije sociologinje, Julia Evetts u kontekstu jednakosti šansi u obrazovanju te Branislava Baranović kod analize sadržaja udžbenika u kojoj pokazuje kako su žene u udžbenicima književnosti marginalizirane i stereotipno prikazane. S druge strane, zastupljenost njihovih kolega sociologa puno je veća. To je indikator za već prije spomenute patrijarhalne društvene okolnosti razvoja sociologije, ali i za reproduktivnu moć takvih odnosa moći i danas, s obzirom da je riječ o službenom udžbeniku sociologije.

Ova je analiza udžbenika analiza jednog slučaja, stoga smatramo kako joj treba supostaviti istraživanje sličnog tipa na nekom od radnih materijala koji se koriste u okviru javno financiranog obrazovnog sistema u Hrvatskoj. Branislava Baranović je 2010. godine istraživala čitanke književnosti za osnovnoškolsko obrazovanje, tj. analizirala ih je kako bi vidjela jesu li one rodno osjetljive. U samom uvodu rada navodi više istraživanja na globalnoj razini, te utvrđuje kako kurikulum ima značajnu ulogu u perpetuiranju obrazovne nejednakosti žena i muškaraca (Baranović 2010). Analizama kurikularnog materijala, i to i kvalitativnom analizom sadržaja deset udžbenika iz hrvatskog jezika za osnovne škole, Baranović pokazuje kako su žene marginalizirane i stereotipno opisane (Baranović 2010:351). Autorica se fokusira na osnovne tekstove i popratne tekstove koje udžbenici sadrže. Prvo što zaključuje je da muškarci dominiraju kao autori i tekstova i svih priloga uz tekstove, stoga treba čitanke vidjeti kao produkt muške perspektive, a tekstove kao produkt muškog znanja. Autorica analizom pokazuje

kako se o ženskim likovima u čitankama govori kao o nježnim, religioznim, odanim i pažljivim osobama, dok se muškarci predstavljaju kao hrabri i razumni, kao osobe koje obavljaju poslove vezane uz politiku i zauzimaju više pozicije unutar profesije. Braku kao obliku suživota je posvećeno najviše teksta, a vrijednosti ženskih likova u čitankama usko su vezana uz obiteljski život. Ukoliko polazimo od feminističkih hipoteza da se karakteristike i obrasci ponašanja uče, tj. da se mogu pripisati pojedincima neovisno o njihovom spolu, vidimo da ovakvi kurikularni materijali igraju važnu ulogu u reprodukciji rodnih uloga. Autorica zaključuje svoj rad s pozivom na kritičko čitanje u kojem „izlaganje djece dekonstrukciji rodno neosjetljivih tekstova pomaže osporavanju još uvijek dominantnog i nedovoljno rodno osjetljivog pisanog diskursa“ (Baranović 2010).

U radu Branislave Baranović i u ovome radu u kojem se provodi analiza diskursa udžbenika metodološki okvir nije isti, no svrha i cilj jesu: pokazati na koje načine se patrijarhat reproducira kroz materijale u formalnom javno financiranom sustavu obrazovanja, te dati sugestije za razbijanje ovakvih nedovoljno rodno osjetljivih pisanih diskursa.

Nisu samo predmeti Sociologija i Hrvatski jezik polje edukacije u čijem podučavanju nedostaje feministička perspektiva. Primjerice, u kurikulumima za povijest i hrvatski jezik također se očituje rodna diskriminacija. Tako Ruth Tudor agitira za poučavanjem ženske povijesti u okviru kurikuluma povijesti na razini Europe. *Poučavanje ženske povijesti dvadesetog stoljeća* rad je koji je Ruth Tudor napisala kako bi postavila temelje za uključivanje ženske povijesti u nastavu za cijelu Europu. Knjiga je pisana u okviru projekta Vijeća za kulturnu suradnju Vijeća Europe. Autorica je srednjoškolska profesorica i savjetnica za obrazovanje. Ženska je povijest termin koji implicira kako postoji i ona druga, muška povijest, ona koju smatramo pravom poviješću i koja je isključiva prema ženama. Ženska povijest rezultat je procesa od kraja devetnaestog stoljeća u kojem feministički pokreti imaju zadaću saznati više o posebnim iskustvima žena u prošlosti. Ona zahtijeva preispitivanje vrijednosti koje su izražene u društvu, školskom sustavu i kurikulumu. Zahtijeva također prihvaćanje toga da su žene raznovrsna skupina te pomicanje pogleda s političke sfere na društvenu i gospodarsku (Tudor 2005).

Na početku rada navele smo kategorizaciju načina uklapanja feminizma u sociologiju koju su uvele Abbot i Wallace. Ovaj bismo udžbenik svrstale u udžbenike s karakterom integracije: on na osnovnu bazu povijesti Sociologije pričane iz muške perspektive dodaje feminističke teme i kritike bez radikalnog restrukturiranja baznog znanja, no on to radi u minimalnoj mjeri. Kad bi feminističke teme u udžbeniku bile zastupljenije na isti način, smatramo da bi tip udžbenika integracije dobro funkcionirao u današnjem kontekstu i da bi to bio veliki pomak u daljnjem obrazovanju za ravnopravnost rodova. Nedovoljno su zastupljene teme roda, ženskog rada i LGBTIQ teme, a neki ključni koncepti poput seksizma ili *staklenog stropa* uopće se ne spominju. Baza se udžbenika od prvog izdanja nije promijenila.

8. Zaključak

U ovome se radu analizira diskurs udžbenika za srednje škole Nenada Fanuka *Sociologija*. Iako se u udžbeniku nalaze pokoji konstruktivni i sukladno feminističkom pogledu odgovarajući primjeri, može se zaključiti kako autor kritiku koju i sam navodi u dijelu *Feminističke perspektive* ne primjenjuje na vlastiti rad. Udžbenik vidimo kao pokušaj da se na što manje stranica što jednostavnijim rječnikom uklopi što više socioloških termina i koncepata. Takav radni materijal za učenike srednjih škola koji po trenutnom obimu sociologije u školama u trideset i pet ili sedamdeset radnih sati moraju odraditi nastavu sociologije čini se preambicioznim i preopsežnim. Također, s obzirom na to da je doživio već dvanaest reizdanja, smatramo da udžbenik ne daje primjereni povijesno-politički kontekst te ne sadrži dovoljno primjera iz suvremenog hrvatskog društva na kojima bi učenicima bilo lakše usvojiti sociološke pojmove i kritizirati ih tamo gdje je potrebno. Zaključile bismo kako je za kontekst Hrvatske danas ovaj udžbenik neprikladan za postizanje ciljeva postavljenih obrazovnim politikama a koji se tiču postizanja rodne ravnopravnosti, iako je on zapravo jedini od svih predmetnih udžbenika u javnom i obveznom obrazovanju koji uvodi feminističku perspektivu u svoj sadržaj. Upravo zato što je prvi i jedini od udžbenika u polju osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja, ne vidimo prepreke u tome da se nastavi s procesom nadopune udžbenika te polažemo nadu da će iduće izdanje biti još jedan korak naprijed u pogledu rodne ravnopravnosti i ženskih prava.

9. Literatura

Knjige i članci

- Althusser, Louis (1970) *Ideologija i ideološki državni aparati*. Beograd: Karpos
- Abbot, P. i Wallace, C. (1990.) *An introduction to sociology: Feminist perspectives*, London: Routledge
- Baranović, Branislava (2006) Nacionalni kurikulum u europskim zemljama i Hrvatskoj: komparativan prikaz. u: *Sociologija sela*, 44, 172-173, 181-200
- Borić, Rada. „Nejednakost u jeziku. Više od stereotipa.“ U: Uostalom, diskriminaciju treba dokinuti: priručnik za analizu rodni stereotipa. Ur. Valerija Barada, Željka Jelavić. Zagreb: Centar za ženske studije, 2004.
- Duhaček, N. i Popović, D. (2011) Rod i obrazovanje. U: Milojević, I. i Markov S. (ur.) *Uvod u rodne teorije* Novi Sad: Mediterran Publishing
- Fanuko, Nenad (1997.) *Sociologija*, udžbenik za 3. razred gimnazije. Zagreb: Profil
- Fanuko, Nenad (2005.) *Sociologija*, udžbenik za 3. razred gimnazije. Zagreb: Profil
- Foucault, M. (1994.) *Znanje i moć*. Zagreb: Globus
- Galić, Branka (2004) Seksistički diskurs rodnog identiteta u: *Soc. ekol. Zagreb*, Vol 12 No 3-4 (305-324)
- Galić, Branka (2012) Promjena seksističkog diskursa u Hrvatskoj? u: *Soc. ekol. Zagreb*, Vol 21 , No. 2
- Hazl V, Crnković Pozaić S, Meštrović B, Taylor A (2011) Položaj žena na hrvatskom tržištu rada. Zagreb: Hrvatski zavod za zapošljavanje, EuropeAid/128290/D/SER/HR
- Lubina, T, Brkić Klimpak I (2014.) Rodni stereotipi: Objektivizacija ženskog lika u medijima u: *Pravni vjesnik* god. 30 br. 2
- Marshall, Catherine (1997.) *Feminist critical policy analysis*. London: The Falmer Press
- Meyer, M. Wodak, R. (2009.) *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage Publications
- Milojević, I. (2011.) Tri talasa feminizma, historijski i društveni kontekst. U: Milojević. I i Markov, S (ur.) *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Mediterran Publishing
- Nedović, M., Ivanković, D., Mišćević, D. (2015). Stakleni strop - Položaj žena u sustavu znanosti. *Obrazovanje za poduzetništvo - E4E : znanstveno stručni časopis o obrazovanju za poduzetništvo*, 5(1), 91-98.

Pateman, Carol (1998.) *Ženski nered: demokracija, feminizam i politička teorija*. Zagreb: Ženska infoteka

Prpić, Katarina (1989.) *Marginalne grupe u znanosti*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu

Radačić, Ivana (2014.) *Seksualno nasilje: mitovi, stereotipi i pravni sustav*. Zagreb: TIM press

Radačić, I. Pallua, J. (2011.) *Ljudska prava žena. Razvoj na međunarodnoj i nacionalnoj razini 30 godina nakon usvajanja Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

Spring, Joel (2004.) *How educational ideologies are shaping global society : intergovernmental organizations, NGOs, and the decline of the nation-state*. London: Lawrence Erlbaum Associates

Tudor, R, Osokina E. i Ingram P. (2005.) *Poučavanje ženske povijesti 20. St*. Zagreb: Srednja Europa

Van Dijk T.A (2006.) *Ideologija*. Zagreb: Golden marketing

Walker Rebecca (1992.) *Becoming the Third Wave*. Ms

Walters, Margaret (2005) *Feminism: A very short Introduction*. Oxford: Oxford University Press

Javni dokumenti

Hrvatski nacionalni obrazovni standard. Republika Hrvatska, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa. 2011.

Nacionalna politika za promicanje ravnopravnosti spolova 2006-2010, NN 114/06.

Nacionalni kurikulum nastavnog predmeta Sociologija: prijedlog, 2016.

Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje, Zagreb, srpanj 2010. , Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa

Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo iz 1999, Vlada Republike Hrvatske

Nastavni programi za gimnazije: Sociologija, Glasnik Ministarstva kulture i prosvjete, broj 1, Školske novine, Zagreb, 1994.

Opća deklaracija o ljudskim pravima 2009, NN 28/96 Vlada Republike Hrvatske

Internetski članci

B.V. (21.10.2014.) Obiteljsko nasilje: U posljednjih 10 godina 300 žena ubili muževi, partneri ili članovi obitelji. URL: <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/obiteljsko-nasilje-u-posljednjih-10-godina-300-zena-ubili-muzevi-partneri-ili-clanovi-obitelji---357422.html> (21.06.2016.)

Jonathan Pearlman (17.10.2012.) Australian misogyny row leads to dictionary definition change. URL: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/australiaandthepacific/australia/9614172/Australian-misogyny-row-leads-to-dictionary-definition-change.html> (7.6.2016.)

R.I. (22.11.2013.) Svaka treća žena u Hrvatskoj preživi neki oblik nasilja od partnera. URL: <http://www.index.hr/vijesti/clanak/svaka-treca-zena-u-hrvatskoj-prezivi-neki-oblik-nasilja-od-partnera/712771.aspx> (20.06.2016.)

Syfret, Wendy (02.11.2015.) Australian High Schools Are now Teaching Feminism to Their Students. URL: <http://www.vice.com/read/feminism-to-become-an-official-school-subject-vgtrn> (05.09.2016.)

10. Sažetak

U ovome se radu provodi analiza diskursa udžbenika Nenada Fanuka iz Sociologije za srednje škole iz feminističke perspektive. Prije analize daje se pregled tri vala feminizma, daje se kratka povijest obrazovanja žena, opis temi relevantnih aspekata hrvatskoga društva, te se zasebno obrađuju koncepti patrijarhata, ideologije i moći. Analiza diskursa prati strukturu udžbenika koji se po cjelinama i poglavljima kritizira i nadopunjuje iz feminističke perspektive. Ovim se radom želi pokazati kako postoji prostor za poboljšanje sadržaja ovog udžbenika koji, iako je pionir u uvođenju feminističke perspektive u svoj sadržaj od svih predmetnih udžbenika u javnom i obveznom obrazovanju još ne odgovara zahtjevima suvremenog društva za postizanjem rodne ravnopravnosti.

Ključne riječi: *Sociologija, Feminizam, Analiza udžbenika*

11. Summary

In this article the author performs a discourse analysis of the high school Sociology textbook written by Nenad Fanuko. Prior to the analysis the author gives an overview of the Three Waves of Feminism and the history of women's education. The author also gives a description of relevant aspects of Croatian society after which she separately elaborates the concepts of patriarchy, ideology and power. The discourse analysis follows the structure of the textbook where the author criticizes the content and supplements it with feminist knowledge. Even though this textbook represents pioneering work in introducing the feminist perspective into the textbooks used within the Croatian education system, the article shows that this textbook still has substantial space for improvement in order to adequately educate pupils who will strive to achieve gender equality in all segments of our society.

Key words: *Sociology, Feminism, Textbook analysis*